Szabados György

Skatulyába zárt üstökösök

(A „szisztémák", és a szabad zene Magyarországon)

A szokástól eltérően, tartozni nem jó. Ez mindenre igaz, és különösképpen áll az igazságra. Az igazságnak tartozni különösképpen nem jó.

Aki ad a gondolkodásra valamit, az becsüli ezt a látszólag csekélyke felismerést. Mert ez a felismerés a szellemi közeg és kvalitás alfája és omegája, ennek belátása, az ilyen belső honfoglalás épít szellemiséget, a szellemiség pedig elfogulatlan: csupán az igazságnak elfogult. A szellemiség az igazság hódolója. Az igazságnak tartozni ezért nem üdvös, nem „célszerű", nem jó. A tartozások gyötrelmesek, és felhorzsolják az időt.

Ennyivel magam is tartoztam az igazságnak, voltaképpen mindig tartozunk. Tartozást leróni azonban nem könnyű dolog. Ha arra gondolok, milyen csökött harc folyik a feddhetetlenség kulisszái mögött e kulisszák vélt „igazságaiért", ha számba vennénk ezt a mérhetetlen sok vélelmet és akaratot, amely önnön céljai érdekében a szellem áldozatát, mint rettegett bolhát kutatja folyton viszketegsége békétlen redőiben, hogy elpattintsa körmei között (és mindig újra megcsípi szegényt!). Ha mindezt számba kellene venni, számon kellene tartani, és meg kéne sorban válaszolni — és mióta már! — ugyan mire jutna idő, mire energia, s főként kedv az érzékek fürkésző álmodozásaiban? A világ régóta úgy rendezkedett be mégis, ahogy az igazság esélye fölállította rangsorait. S a rangsorok élén a tiszta azonosítás áll, az éber szellem és a teljességre hangolt szív beavató tette, vagy szava.

Ez az írás is egy tartozás lerovása. Egy tartozásé a tényekkel szemben, bármily paradoxon és bizarr. Mert akadnak olyan szerencsétlen ritka pillanatok, amikor valamiféle kényszerűségből előállíttatván, a szemérmetlenség vádját vállalva meg kell jelenjen az ember, megnyitni a láthatatlan terek tarvágott bozótosát, napfényre tárni a látszattalant, a valót, a tartozások és a homályok gyötrelmes köreiben. Bámulatosan érdekes, hogy ez manapság „ezüst császárszobrok", és ezüst császárszobrok alatti „kínzókamrák" és „magánbörtönök" felbukkanásával jár, ezek is diszkréten kiderülnek. Úgy tűnik, hogy ez a kor — valami rejtélyes irracionalitása, és sajátos belső hallása folytán — mindent, még a zeneművészetet is kifacsarta, mértéktelenül a maga kongó ércszobraihoz hasonlóvá: tolakodó, önhitt emlékművekké tette a személyi kultuszokhoz szokott, korhű gyermekekben. Ez a kicsinyes, kongó elitizmus napjaink mélyebb és általánosabb jelensége annál, mint hogy csupán a durva politikai szféra tüneteiben volna azonosítható.

Ezt a szobor-érckongást hallottam folyton akkor is, amikor Wilheim András megjegyzései révén Pierre Boulez: *A szisztéma és az idea* című tanulmányáról olvashattam a Muzsika (1988/1.) hasábjain. A jól csengő és világos levezetésű Wilheim-szövegnek ugyanis sikerült kibontani a samottból a szobrot, megmutatni a tényt és a valót, leróni némely tartozást, amely ezek szerint csupán azoknak volt eddig nyilvánvaló, akiknek kertjeiben más alakzatok teremtek. Sikerült lecsupaszítani a szobrot, és főleg lehántani a szobor körüli semmit, a homályos misztikumot, amit a „szív értelme" bizony mindig is jól kihallott, hiába volt káprázat, mű, csoda, bűvészkedés. Azt a kiváló módszerekbe hűlt halott-isten modorú valamit fedte fel és láttatta meg — és a kivételeknek itt nagy tisztelet! —, amit az elmúlt évtizedek kortárs zenéjeként ismerünk, s amit a parttalan erőszakosságú és öncélú idők hitelesítettek, ugyan a szemlélődő szellem nem sokra tart.

Mert miről is ír Pierre Boulez? Mitől van ez a kongás? Miről kellett végre, „ hallhatóan" is szólni már?

Arról az egyszerű tényről többek között, hogy a „szisztémák" (szabály rendszerek a zenében, „mint mögöttes tartományok, melyek lehetővé teszik, hogy egyáltalán zenei gondolatok megfogalmazódjanak"), a zenében (értsd: a mai nyugati zeneszerzésben) tovább már használhatatlanok, mert „az ötvenes évek szeriális kompozíciói (sic!), végeredményben olyan mesterséges szabályrendszereket állítottak fel, hogy azokat követve a darab szinte önmagát írta meg (sic!). A szisztémák választása pedig önmagában véve is veszélyes lehet, hiszen a megfogalmazható szabályrendszerek többnyire elmúlt állapotokat tükrözhetnek —, így a szisztémák kész állapotban való applikációja (alkalmazása — Sz. Gy.) mindenkor csak régebbi állapotok aktualizálási kísérlete lehet". Továbbá „tudomásul kell venni, hogy a szisztémáknak megvan a saját idejük, érvényességüknek időtartama van, amely nem hosszabbítható meg végtelenül" — és — „van egy pont, amelytől kezdve a régebbi szabályrendszerekhez való alkalmazkodás csupán stílusgyakorlatokat eredményezhet", — vagyis üres zenét, vagyis kongást. Ehhez Wilheim hozzáfűzi: „a Boulez vázolta út általánosítható, kiterjeszthető, s aligha van távol az az idő, amikor szinte csak olyan zenékkel találkozunk, amelyeknél esetről-esetre kell megtalálni az érvényes megközelítési módot; nincsenek receptek". S Wilheim szerint „készületlenek vagyunk erre az új helyzetre", ezért „ha az új jelenségekről számot akarunk adni, azt is úgy tesszük, hogy szinte beilleszkedjenek — sajátos kombinációként — addigi rendszerünkbe, a szisztémák határait tágítjuk, ahelyett, hogy elvetnénk őket".

Miről ír tehát Boulez? Végül is miről elmélkedik?

Arról a „váratlan" felismerésről a mai hivatalos európai zenében, hogy fikció volt az elmúlt négy évtized termése, korszakos tévedés, érzékcsalódás és valójában sznobság, mely a maga priori képére és szándékaira válogatta ki apparátusát, a maga steril racionalitásnak csinál „tündöklést", „északi fényt", a maga kétkedő látásmódja és csillagtalan exhibicionizmusa, önigazoló tudománya és szenvtelen „könnyűszerkezetei" szerint húzott fel falakat műben, esztétikában, értékítéletben. Holott a királyon — már régóta — nincsen semmi. Mert a zene nem program. Nem szabály. Csak rejtély van. Nincs ilyen a priori. S az intellektualizált szándékok hatása fölöttébb időleges. Akár a hatalmi viszonyok a politikában.

Innen tehát a kongás. Innen a már megszokott üresség körüli, mai öntvény-szabályok, és a sok magyarázat. Innen a magtalan hús és héj megszenteletlen erő és a késett fölismerés. Az, hogy a régóta üres és kongó jelenségtömeget — tisztelet ismét a ritka kivételeknek! — most is csak egy elfogult, magát is szoborba dermesztett zenevezérnek adott hitele és tekintélye kimondani. S ismét csak vezérintercióként, szinte dogmaként, élve a vezér-szereppel. Mintha körülötte, előtte, „alatta" nem létezne másik gazdag, élő, változatos zenei közeg, amivel szembesül, s ahonnan késő fölismerése táplálkozik. Nem kész (már mióta kész!) zenei jelenségekben tetten érve, nem ama elsődlegességekben megjelölve és fölmutatva, amelyek a nyilvánvaló gondolatot oly régóta és oly gazdagon hordozzák, holott, ez volna a természetes. Hanem a kisajátítás művészetét mészetes. Hanem a kisajátítás művészetét gyakorolva megint, a szokásoshoz híven. Tömérdek elhallgatott tartozással, és érvényesítve a hegemóniát. Ez a *kimondás*, ez az ocsúdás azonban az elfogultság, az ösztön és a szellem rossz működése folytán, (hogy az ethosról ne is beszéljek!) sok évtizedet késett, és a kvalitás karikatúrája lett. Hiteltelenné tesz egy egész legújabbkori zeneiséget, felhőssé egy ízléskört, kétségessé egy mentalitást. Egy egész újkori Rómát és Mekkát, és sok-sok kegyhelyet. A sznobság karikatúrája. A mai frakkos, aki már énekelni sem képes meddő csodavárók szép rajongása közepette (ó, áldott specializáció, ó, ti szegények!) bevonul „dirigálni" a zenészeknek, akiknek fantáziájuk kötött, magukból zenét meríteni

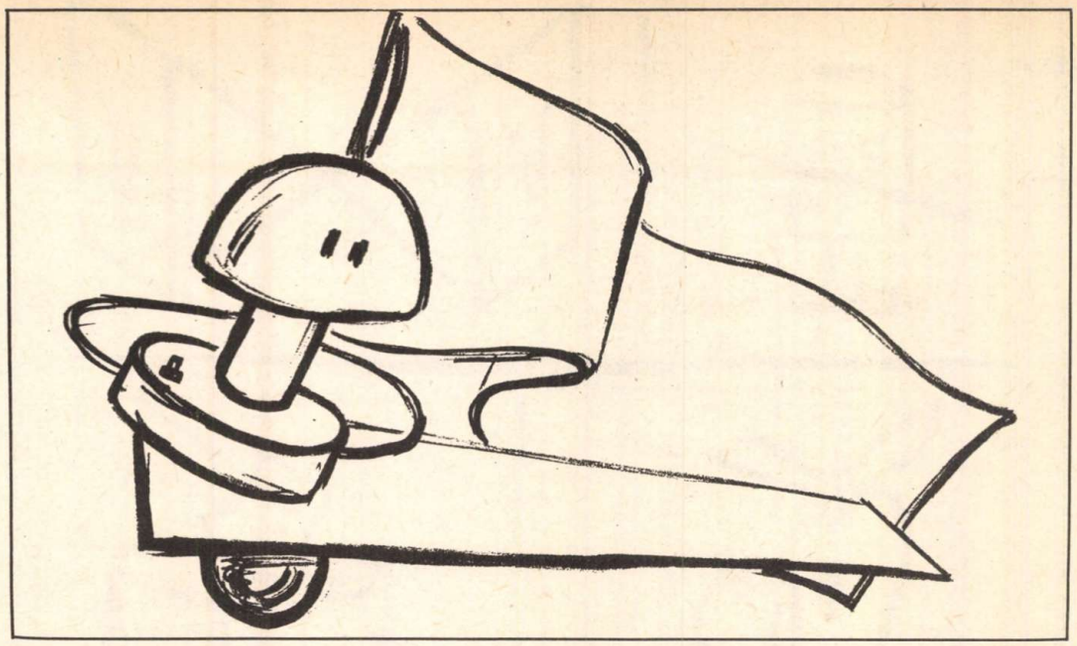

Gerber Pál: Egy több éves terv

már nem tudnak, a ritmust már nem élik, csak a múltat idézik, és örökre számolniuk kell! Aztán levonul, szobrába fektetve pénzét, és megírogatja, mi a mérvadó. „Támpontot ad", kottát lehel, zenét magyaráz. Nevet azon, amit a japán halász, a magyar öreg vagy a fekete tiszteletes dalol, nevet a „magasságból" (mint kiderült: lentről!), de közben jóízűen elfogyasztja „primitív" dallamaikat, hogy saját fehérjéivé tegye őket. Bartókot a népdalról lebeszéli, miatta leszólja — miközben nincs egyetlen hangja sem, ami fölérne mindezek bármily' csöpp hang-orgazmusával. Nem szellem. Életművész.

Aztán bevallja, hogy mindez tévedés volt, hogy mindez üres. Szobrok dőlnek le itt nagy kongások és reccsenések közepette. Igen, mintha már hallottuk volna egyszer ezt a derengő szívet melengető zenét. Micsoda luxus. Micsoda fényűzés. Milyen malőr. Mekkora baj. Egy egész *(zene)kultúra* reng bele. Kongó ezüst-szobrok mindenütt. Van aki nem hallja?

Boulez egyetlen esélye még, hogy igazat mond, s hogy megteszi. Még pontosabban az, hogy a valóságot, a tényeket mondja kényszerűen, s hogy mint európai, úgy tűnik, most újra érzi az időt. Ezért elismerés illeti. Aki ma végre nem vakul, aki hisz saját magának, az már nem fakó ember. Az úton van, hogy odahagyja a sznobság páncélruháit, az már lábadozik.

Egykor természetes tulajdonság volt ez, ma „nagy erény". Ismertem egy embert, mindig vidám volt, mindig „felszabadult", mindig figyelmes, készséges és segítő. Órája nem volt egész életében, és még sem késett el sehonnan, soha. Érezte, élte az időt. Bölcsek köve: szinkronban lenni. Pedig a bölcsek köve mégsem ez, nem a múló idő, nem a rohanásos, a versenyező, a kacatos, hanem a csend békéjébe ágyazott, a nem múló, a bennünk foganó, a meditatív. Az időtlen nász. Az évezredes időszámítás. A nyugalom belső rendje, az élő lassúság. Az Egy ismerete. Onnan a lét és a rend. A bölcsek köve ez, s nem az ámokfutás. Hiszen az élet lassú, csupán a bomlása gyors. (Ezért „gyorsuló" ma az idő.) Az élet lassú, mint a születés, amelyhez gödrök és avarok, védett terek, észrevétlenség kellenek: intimitás. Ahová nem pásztáz fény, ahol szél nem motoz. És lehet tarvágott lanka akár, csak belső csendje legyen.

Pierre Boulez elmondja azt, amit évtizedek óta tud minden avarlakó. Ilyen avarlakó volt már Debussy is, vagy a festészetben Gauguin, és annyian más európaiak, akiknek nász-ösztöne nem viselt el konstruált menyasszonyt. Ők jól érezték és jól is tudták már, hogy mit tanít a múlt, és mit tartogat a jövő. Érezték a veszélyt, amit az újkori civilizáció gondolkodásának ismerünk, s ami egy öncélúságban fogant és totális uralomra törő, de elöregedő felszínesség manipulatív korszakát hozta: — a mechanizáló cerebrumot. Boulez tanulmányának lényege nem más, mint ennek az önmaga körül fontoskodó sematikus zeneművészetnek, a fontoskodó, a maga „felsőbbrendűségébe" merevedett, sznob zene csődjének beismerése. Beismerése annak, hogy a zene nem sajátítható ki, és hogy nem — bármily értelemben vett — hatalmi ügy, nem tervgazdálkodás. Mert az európai zeneművészet — Kaliforniáig és az Uralig — ebbe közvetlenül, vagy közvetetten sajnos már régen beleveszett. Kontroll nélkül élte és éreztette, jócskán eljátszva ma is az oly találó gyermekmondást: enyém a vár, tied a lekvár. Kisajátította, elitizálta, elragadta a zenét, kiszippantva és eliminálva a televény dallam-tengerét. És nem fog kilábolni ebből egyhamar. Generációk elmélyültségének kérdése ez. Azok, akik mindezeket Boulezhez hasonlóan most majd „belátják", megtéve őt a fiktív *átváltás* spiritus rectorának, idegzetük, szokásaik, világképük inerciája, kreativitásuk függő viszonya folytán. Ma erre talán még igen, kérdés, hogy másra — egy új látásmódra képesek lesznek-e? Ez sem kevés azonban, ha nem is sok, és újra nagyvonalú legalább valamelyest. Bartók és Kodály elvállalván szerepüket a tanácsköztársasági direktóriumban, a zenét legalább nálunk, itthon, ha pár évtizedre is, jó vágányokra terelték. Aztán a váltók lassan visszaálltak, s a címkés tranzitforgalom, a kísértő hegemónia elapasztotta a csodát. S azóta újra dúl a hatalmi harc, és dől a zenebirodalom, és „kacagó szelek" suhannak, és süllyedünk.

Wilheim érezhetően igyekszik törleszteni a tartozásból. A jövő ígérete a meztelen jelen. Becsületesen végigmorzsolja a rózsafűzért, talán éppen Boulez-hódolatában. Ez is valami. Ez a végigvitel nálunk régóta nem önigény. Elkel tehát, és jólesik. Ismerteti a levezetést és a képletet, és kimondja azt, amit Boulez talán csak sugall, vagy amit ha ki is mond, — mármint Boulez — igazi jelentőségét mégsem érzékeli. S főleg nem a következményeit. Wilheim — bár eddig ő sem vette a bátorságot rá — most világosan kimondja: bízik Boulez helyzetértékelésében. Kimondja azt, hogy a rendszerek epizódok és provinciák, hogy a szisztémák öncélúságának vége, hogy fölöttük az európai kultúrában végleg eljárt az idő, hogy a zene mélyebb tartomány. És megpendíti egy új zenepedagógia szükségességét.

A szisztéma és az idea mai problematikája azonban egyáltalán nem új. A magyar ég alatt sem az. És nem csupán teoretikus végkövetkeztetésként van jelen. Bár úgy is, de úgy másodlagosan. Hanem a dolog természete szerint mint *eredeti*, autonóm jelenség, mint *zene*. Évtizedek óta él, muzsikusokat átformálóan, beavatón és módszeresen. S ezt lehet tudomásul nem venni, de akkor az öncsalás. Mert közismert tény, ami nem tudatosult még, s amiről azért szólni kell. Mint új, „szisztémákon" túli, azok alatti-fölötti, tágas, a zenélő-gondolkodó teljes embert és az aktív hallgatást *természeténél* fogva már eredendően megkövetelő, friss és elsődleges zeneiség — sokaknak ezért mindmáig érthetetlen „macskazene" — él és állít, tudva tudja magát, és egy más mentalitás belső és külső közegét veti meg.

Azt állítja, hogy a „szisztémák" mindig rész-rendszerek csak, afféle lelki-szellemi zárványok, amelyekben mint kalodákban, absztrakciókban, a lélek meghal, a szellem megreked; ahonnan eltávozik az élet, mert ott már nem az Egész honol. Úgy véli továbbá, hogy egy szisztéma annál inkább részjelenség, mennél inkább kizárja a teljességet, amin pedig a világa áll — a lét improvizációját magából; a szellem és a világegyetem rendjét mint implicit őstudást, amelynek révén az ember egyetemes, és amelytől nem távolodhat el soha. S nincsen kitüntetett szisztéma, ami ne rész-rendszer, ne rész-szabály volna. A teljességhez kötő, méltó

Skatulyába zárt üstökösök

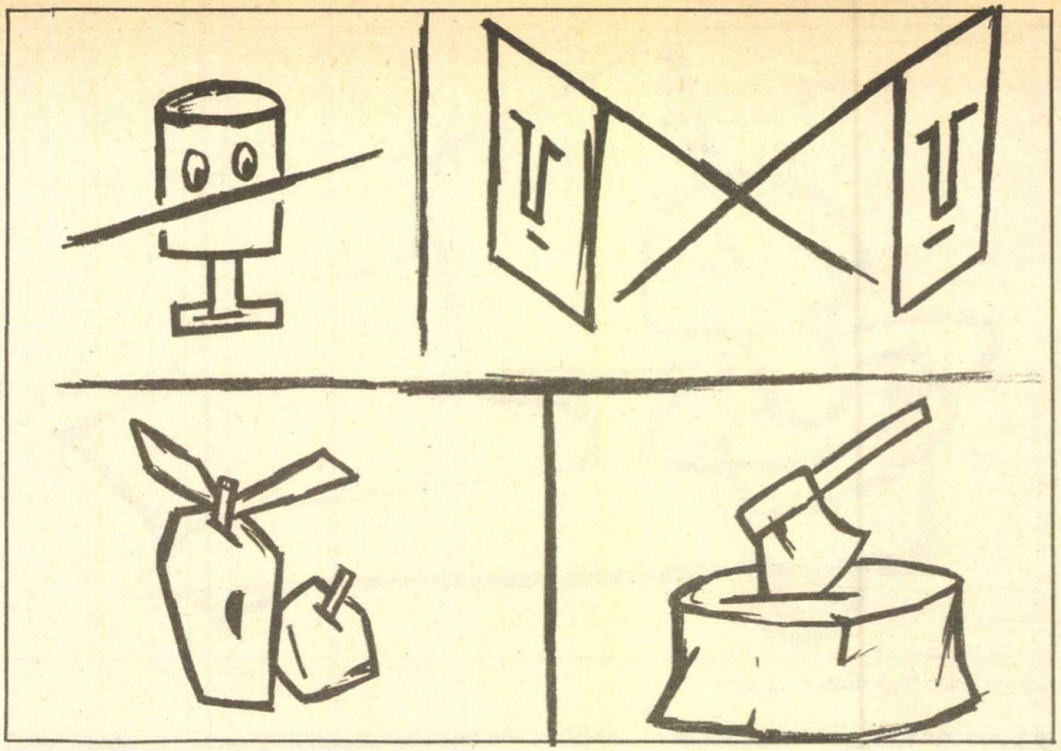

Gerber Pál: Ne félj

Rend pedig bennünk — „szisztémák" nélkül — áttetszően és készen áll. Azt állítja tehát, hogy a zene akusztikus és pszichikus törvényekbe ágyazott, magától értetődő kozmikus megnyilvánulás, amely adott készleten, egy megnyilatkozó belső Rendben, a bennünk és általunk is megszólalni vágyó Mindenség *emberi* teljességen alapul, abból árad, és abban él. Révületek és bizonytalanságok, élmények és képzetek intim alakzat-készletében, a *végtelen személyesség* testetlen rendjében, amely csak másodlagosan, felszínesen rendszerszerű, de lényegében mindig improvizatív. Út ez egyfajta Taó. Élő és meditatív belső közegű zeneiség, amely a lélek kedélyén és a szellem pillantásából fakad, s amely a zenét mint kozmikus, otthonos hangot közvetlenül, személyesen, és elemi formákon át lobogtatja fel, így éltet, így avat be. Költészet a lélek terepe. Lételeme ezért ezért a mindent éltető szabadság. A szabadság, amely ennek a *természetes*, nagyszabású *rendnek* a kibontakozása, — és nem az összeomlás szabadossága, és a szisztémák, a „rendszerek" merev konstrukciója sem. A mindenséget magában hordozó, ahhoz felnőni képes ember zenéje, amely kiműveli emberét: az improvizativitás a nagy kultúrák isteni melegágya.

Ezt a tágas intimitást meg kell találni, ehhez föl kell nőni, ezt meg kell őrizni, és mint mentalitást, ki kell művelni magunkban. Az agy jobb féltekéjéből, közvetlenül. Miként azt a régiek tették. S amit azt világszerte sok helyen, kellő alázattal teszik. És pedagógiája is szervesül már, követve a zenét, a tehetségekből feltámadott gyakorlatot.

Mi nem vagyunk készületlenek tehát erre a helyzetre.

Ilyen koncert Magyarországon 1962-ben hangzott el először (Szabados György és Publik Endre), amit megdöbbenés, éles kritika és a kulturális perifériára történő konzekvens kiszorítás követett. A kor „szelleme" még a hamis nosztalgiák patternjeit követelte, s azt követi jórészt ma is, és várhatóan még sokáig, érelmeszesedett, széles környezetünkben. Lelke rajta.

A 13 évvel később, 1975-ben megalakult Kassák-műhely azonban már ennek alapján, ebből a feltörő teljesség-szomjból született, ha sorsát megpecsételte is hamarosan az érvényesülés türelmetlen óhajtása, az értetlenség légüres tere, a hagyományosan öncélú, méltatlan gondolkodás. A Kassák-műhelyben azonban 1975 és 78 között — meglehetősen szűk körben — már sok ilyen koncert volt, és most tudatosul csupán az akkor fiatal muzsikusokban is (Kovács Ferenc, Lőrinszky Attila, Körmendy Ferenc, Váczi Tamás, Tarkó Magda, Kálnay János, Babits Antal, Tréfás István, Szemző Tibor, Horváth Lajos, Vajda Sándor, Faragó Antal és mások), most tisztul le az a sok, és akkor oly nehezen megemészthetőnek tűnt tágasságélmény és lebegés, amit a hirtelen lerázott „rendszerek" alól a feltámadt kozmikus otthonosság éber bódulata, — a lélek és a szellem szabadsága jelentett.

A régi, végtelenbe révülő nagy zenék élménye is ilyen lehetett, ilyen mindig friss és megemelő, az embert kozmikus méltóságába visszatévő. Mert a tradíció értvén a világot és érezvén az embert, nélkülözni is tudta a szisztémákat.

Ez a zeneiség ma már Szibériától San Franciscóig él, szellemtelen korunkban szellemet hordoz és alázatot követel, mert az ember időtlen és mély értékeiből fakad, azt éli, azt élteti, azt röpteti szét felfeslő, mesterséges aurájú egeknek. Olyan hatalmas alakjal vannak, mint Cecil Taylor, John Coltrane, Anthony Braxton vagy Archie Shepp, mint Derek Bailey, Barre Philips, Albert Mangelsdorf, a Bauer fivérek vagy Vlagyimir Csekasin. Mint Dresch Dudás Mihály, Maarten Altena és oly sokan, akiket csak ezután fog megismerni a zenei világ. Ez a zene mindeddig csöndesen, nehéz körülmények között, az iránymutató zenei „direktívák" korában mások által „nem hitelesítve" élt Magyarországon, és nem szervezkedik. Egyszerűen csak: *van*, nem befolyásoltatva magát divatos ezközöktől és céloktól, elvárásoktól és „udvaroktól". Van és hat, mégis. Él puszta ideákban és erőkkel. Tudja a jövőjét. Egyetlen élet sem aszerint eszmél, ahogyan láttak és látni küldtek annakelőtte. Különösen nem az olyan hatalmas változásokkal teli időkben mint ez a mostani, ez a nem csak egy, de már (és még) sok emberöltőt átívelő korszak, amelyben a változások az embert egész létében és összes vonatkozásában mélyen fölkavaróan, sőt megrendítően érintik. Monumentális, évezredes léptékű most a változás. Minden, de minden véget ér, miközben minden újjászületik. Minden, amit az emberi eszmélet az újabb időkben oly gondosan és látványosan elfércelt a rendszerszépítő öncélúság kedvéért. Ez omlik el immár kongó szobraival, s ez alól születik valami, valami a „tarvágott lanka bozótosán". Valami örök, és mégis egészen más.

A szisztémák csődje mögött ez áll, ez az általános, immár köznapi gond. A társadalmi észjárásba fúlt szellem, az élvetegségbe töppedt idő, a nagy tartozásokba csorbult, gőgön szabott csoda. A kisajátítás kultusza, a méltatlan, a másodrendű. A nem „élesszemű", látó és nyitott, a teljesen nyitott, hanem a vak, öncsaló értelem. A kényelmesen hazug. Az önmaga által leigázott.

Ez fojtotta meg a jó lelket: a szív eszmélet, a kozmikusat, — és lankasztja folytonosan szolga-gondolattá. S ezt törte be a hallást is, és az istenes tágasságú fantáziát a kétkedő magány hang-vas-traverzeibe.

(E sorok írója mindazonáltal nincsen meggyőződve arról, hogy — a szisztémák nem is, de — a hagyományos mentalitás jelentéskörei végérvényesen elvesztek volna, sőt. És hisz bizonyos értékek romolhatatlanságában itt, Európában is.)

De: „Ki látott skatulyába zárt üstököst?" S ki néz elfogulatlanul kora titkos, oly ritkán gyanútlan tekintetébe? S a megpillantja is az időtlenség szemét, az hogyan néz vissza rá? És immár mi dalt dalol?

(1988. február) **Szabados György**